

Quo Vadis Alma Mater

*Over de universiteit van
vroeger, van nu en in de toekomst*

Jan M.G. Kleinpenning

© 2018 Jan M.G. Kleinpenning / Uitgeverij U2pi

Titel: Quo Vadis Alma Mater

Auteur: Jan M.G. Kleinpenning

Cartoons: © Niels Bongers; eerder gepubliceerd door DUB, het Digitale Universiteitsblad van de Universiteit Utrecht (uitgezonderd p. 62: Transfer)

Uitgeverij U2pi BV, Den Haag

www.uitgeveriju2pi.nl

Druk: Jouwboekdrukkerij.nl

ISBN: 978-90-8759-801-3

NUR: 320

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever

Inhoud

Hoe het tot dit boekje kwam	5
Hoogleraren	9
Wetenschappelijke staf	43
Promovendi en Promotores	57
Studenten	73
Dienstverleners en Dresseurs	87
Enige overpeinzingen tot slot	95
Verantwoording	111

Hoe het tot dit boekje kwam

Enkele maanden geleden besloot ik op een vrijdagavond Martin Munt eens te bellen. Voor iets zakelijks en om hem te vragen hoe het leven stond. Martin Munt is een veel jongere collega van me en als hoogleraar werkzaam aan een van de Nederlandse universiteiten.

Het was half acht. Martin was thuis. Ik hoefde hem niet eens te vragen hoe het met hem ging, want hij stak gelijk van wal.

‘Leuk dat je belt. Ik ben net thuis, heb een drukke, rommelige werkweek achter de rug en ben doodmoe. Ik heb deze week vijf uur college moeten geven; ook nog in het Engels. Ik heb schriftelijke tentamenvragen van zo’n tweehonderd studenten nagekeken en een lange examenzitting voorgezeten. Gesprekken gevoerd met een vijftal promovendi over de vorderingen van hun onderzoek en geopponeerd bij de promotie van een collega, waarvoor ik me heb moeten verdiepen in het proefschrift dat verdedigd moest worden. Ik ben aanwezig geweest bij drie onderzoekseminars en heb lang gewerkt aan een onderzoeksvoorstel met vijf buitenlandse partners dat binnenkort ingediend moet worden. In de late avonduren heb ik geprobeerd om zo veel mogelijk e-mails te bekijken en af te handelen. Ik heb het nu helemaal gehad. Ook omdat er vlak voordat ik weg wilde gaan nog een assistent van de onderwijsdirecteur mijn

kamer binnenviel met de mededeling dat berekeningen hadden aangetoond dat ik de volgende cursus wat meer onderwijs zou moeten verzorgen. Ik hem laten weten dat ik dat niet zou doen. Ik werk me al de pleuris.’

Ik hoorde hem aan en snapte zijn klaagzang. Ik zei hem wat ik al eens eerder had gezegd, namelijk dat hij nu helaas met een heel andere universiteit te maken heeft dan ik had leren kennen als student, medewerker en hoogleraar.

Munt vervolgde: ‘Tel je zegeningen, Jan. Je hebt betere tijden meegemaakt en bent sinds je emeritaat een vrij mens. Ben je overigens nog steeds aan het schrijven? Dat is toch eigenlijk je enige hobby. Hopelijk ben je niet bezig met het zoveelste artikel dat in een internationaal gerenommeerd tijdschrift moet verschijnen. Je ergerde je altijd aan de commentaren van de “reviewers”. Voor je “citation index” hoef je het niet meer te doen.’

‘Waarom ga je niet een boekje schrijven over de mensen met wie je op de universiteit te maken hebt gehad? Ik bedoel niet een verhaal over concrete personen. Niet dus over collega X, die je aardig vond of waaraan je een hekel had; of promovendus Y, die het zo goed deed of helemaal niet. Ik denk aan een boekje over de groepen personen die de universiteit bevolken: hoogleraren, medewerkers, promovendi, studenten en, niet te vergeten, de “regelneven”, om jouw terminologie maar even te ge-

bruiken. Waaruit bestond en bestaat hun werk, onder welke omstandigheden moesten en moeten zij dit verrichten, welke waren en zijn hun verantwoordelijkheden? Hoe moeilijk, dan wel aangenaam was en is hun werkzame leven? Je hebt die mensen jarenlang zelf meegemaakt, vanaf het moment dat je als eerstejaars begon tot aan je emeritaat. En over de periode daarna ben je redelijk goed geïnformeerd, dank zij de contacten met mij en andere collega's. Er is, zo begrijp ik, in meer dan zestig jaar echt heel wat veranderd. Daar kun je best een mooi verhaal over maken. En wees niet bang dat het een eenzijdig verhaal wordt, omdat je alleen het gebied van de geestes- en maatschappijwetenschappen hebt leren kennen. Dat is een belangrijk deel van de universitaire wereld. Het lijkt me alleszins de moeite waard om eens te vertellen hoe jij in die sector je werk aan de universiteit ervaren hebt.'

We praatten nog wat na over enkele zakelijke onderwerpen en ons privéleven en ik beëindigde ons gesprek met de belofte aan Martin dat ik zou proberen iets op papier te zetten voor een boekje zoals hij voorstelde.

Hoogleraren

Ik begin met de groep personen waarover ik nu het gemakkelijkst denk te kunnen schrijven: de hoogleraren. Ik leerde hen kennen als student in Utrecht en wat later als medewerker aan de universiteiten van Utrecht en Nijmegen. Vervolgens was ik zesentwintig jaar zelf lector/hoogleraar aan laatstgenoemde universiteit. Eerst maar over het inmiddels grijze verleden, voordat ik begin aan het verhaal over de situatie van ‘na mijn tijd’.

De jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw: een prinsheerlijk bestaan

Toen ik een jochie was van zeven of acht, hoorde ik voor het eerst het woord “universiteit”. Ik vroeg mijn vader wat dat woord betekende. ‘Dat is een school met allemaal heel knappe onderwijzers die veel weten over allerlei dingen. Ze worden geen “meester” of “juf” genoemd, maar “professor” of “hoogleraar”.’

Met niet zo heel veel meer dan deze elementaire basis-kennis begon ik in 1953 als eerstejaars met mijn studie aan de Rijksuniversiteit Utrecht. De keuze was gevallen op Sociale Geografie.

Al snel kwam ik erachter dat aan de universiteit niet alleen hoogleraren waren verbonden, maar ook lectoren en wetenschappelijk medewerkers. En ook hoorde ik dat de hoogleraren niet zo maar over één kam geschoren mochten worden. Er waren namelijk “gewone”, “buitengewone” en “bijzondere” hoogleraren. De “gewone” hadden een voltijdse aanstelling bij de universiteit. De “buitengewone” waren “part-timers”. Ze werkten de rest van de week in het bedrijfsleven, bij een overheidsinstituut, of bij een andere universiteit. Als dat laatste het geval was, hadden ze daar vaak een volledige aanstelling; daar waren ze dus “gewoon”. Hun functie van “buitengewoon hoogleraar” vervulden ze slechts voor een halve dag of hooguit een dag in de week, vaak voor het komen geven van colleges over een vakgebied waar de gastuniversiteit zelf geen voorziening voor had. Ook de “bijzondere” hoogleraren waren veelal “part-timers”. Het verschil tussen “buitengewone” en “bijzondere” hoogleraren bestond hierin dat de laatste groep niet door de universiteit werd betaald. Ze hadden een aanstelling vanwege een stichting of maatschappelijke instelling.

Ter illustratie: mijn leermeester De Vooy was ‘gewoon hoogleraar’, de historici waarbij sociaal-geografen colleges dienden te volgen (Thiel, Enklaar, Geyl, Boogman, Brandt en Kernkamp) waren dat eveneens, net zoals de fysisch-geograaf Hol en de volkenkundige Fischer. Buitengewone hoogleraren waren Vening Meinsz (voor kartografie en geodesie, en gewoon hoogleraar in Delft),

Visser en Berlage (voor meteorologie, klimatologie en oceanografie; verbonden aan de Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut, KNMI, in De Bilt) en Edelman (bodemkundige, gewoon hoogleraar in Wageningen).

Vrijwel alle hoogleraren waren mannen. Het aantal vrouwen aan de Nederlandse universiteiten was indertijd heel gering. Ze waren bij elke universiteit, vaak zelfs letterlijk, op de vingers van een hand te tellen. Ook zij werden aangeduid als “hoogleraar”; men sprak niet van “hooglerares”. Ik had als student Sociale Geografie het voorrecht om een van die weinige vrouwen via colleges en excursies te leren kennen, namelijk de fysisch-geograaf Professor dr. Jacoba B.L. Hol. Een bijzondere vrouw, maar als hoogleraar “gewoon”.

“Gewoon hoogleraar” klinkt nogal gewoontjes. Daarom werd in de universitaire wereld ook het wat deftiger woord “ordinarius” gebruikt. En in geval van een buitengewone aanstelling sprak men van “extra-ordinarius”.

Tot midden jaren zeventig was het gebruikelijk dat hoogleraren bij aanstelling direct het maximale salaris van de Hooglerarschaal ontvingen. Dat werd billijk gevonden vanwege de salarissen die in het bedrijfsleven verdiend konden worden. Financieel kon een hoogleraar indertijd binnen de universiteit dus geen carrière meer maken, tenzij hij of zij een aanstelling kreeg als decaan of tot rector magnificus werd benoemd. Dat leverde (tijdelijk) een extra toelage op.

Tot in de jaren zestig was het gebruikelijk dat hoogleraren tot hun 70ste in functie bleven, net zoals trouwens leden van de rechtelijke macht. Daarna werd de pensioengerechtigde leeftijd verlaagd tot 65.

Gewoon of niet, een hoogleraar was in de jaren vijftig van de vorige eeuw iemand waar vanuit de samenleving en ook door de studenten tegenop werd gekeken. Een professor was een autoriteit. Vaak werd met respect over hen gesproken. Veel hoogleraren vonden dat stilzwijgend eigenlijk wel terecht. Sommigen lieten het ook wel blijken. Zelfingenomen mensen kom je overal in de samenleving tegen; waarom zou de universiteit dan een uitzondering vormen?

De hooggeleerde heren waarmee ik als student en jong medewerker te maken kreeg waren keurig gekleed, vaak in driedelig kostuum, met stropdas, overhemd met lange mouwen en manchetknopen, maar nooit in spijkerbroek en trui. Een enkeling die wat eenvoudiger kledij droeg, of er soms zelfs wat slonzig bij liep, vormde de uitzondering die de regel bevestigde. En de vrouwelijke hoogleraren verschenen zonder uitzondering in japon of blouse en rok. De enige vrouwelijke hoogleraar waarmee ik tijdens mijn studie te maken kreeg, Prof. Hol, droeg ook tijdens veldwerk en excursie een rok, maar wel een die tegen een stootje of modderspat kon. Haar sociaal-geografische collega De Vooy, die al kamperend voor onderzoek een maand lang door Spanje reisde, schafte zich niet een

passende ‘outfit’ aan, maar haalde uit zijn garderobe het oudste kostuum te voorschijn, met de bedoeling dat na terugkeer aan de vodden toe te vertrouwen. Hij droeg zodoende steeds een colbertje. Mijn tweede baas, Prof. Cools, in Nijmegen, heb ik in een periode van ruim twintig jaar slechts eenmaal zonder jasje gezien, toen we door India reisden. Bijzondere omstandigheden. Zo niet, dan was het jasje heilig. Elke tijd heeft zo zijn kledinggewoonten.

De dames rookten indertijd niet, de meeste mannelijke collega’s wel. Sigaren en een pijp waren populairder dan nu en ook veel hoogleraren waren vooral sigarenrokers, zoals mijn leermeester De Vooy. Ze volgden de traditie van de tijd, misschien ook wel omdat het roken van een sigaar deftiger was dan een sigaret, tenzij men die uit een speciaal pijpje rookte, zoals Cools. Het draaien van een shagje was natuurlijk totaal onverenigbaar met de standing van hoogleraar.

Bij die standing behoorde ook dat we als studenten de hoogleraren niet aanspraken met ‘Mijnheer’ of ‘Mevrouw’, maar met ‘Professor’. Dat aanspreken deed je als student overigens niet zo maar even, bijvoorbeeld als men hem of haar op straat of op de gang van zijn of haar instituut tegenkwam. Als student zei je dan alleen beleefd ‘Goedendag, professor’. En als het al tot een gesprek kwam, was dat het initiatief van de hoogleraar. Had je iets te bespreken, dan ging je naar het spreekuur. En als

het nodig was om buiten dat spreekuur contact te zoeken, dan probeerde je dat via de secretaresse te regelen. Zo maar op de deur kloppen om belet te vragen hoorde niet.

Ook bij schriftelijk contact was de omgang heel formeel. Een brief aan een hoogleraar begon je niet met ‘Geachte Professor’, maar met ‘Hooggeleerde Heer’. Op de envelop schreef je niet ‘De Heer ...’ of ‘Mevrouw...’, maar ‘De Hooggeleerde Heer Prof. Dr ...’, of ‘De Hooggeleerde Vrouwe Prof. Dr. .’. Als student haalde je het niet in je hoofd om daarvan af te wijken.

In de onderlinge schriftelijke communicatie bedienden de hooggeleerde heren (en dames) zich van een aanhef als ‘Geachte collega’ of ‘Waarde collega’; iets minder afstandelijk was ‘Amice’.

De eisen die aan een benoeming tot hoogleraar werden gesteld waren indertijd andere dan nadien. Die eisen zijn in de loop van de tijd steeds verder opgeschroefd. Indertijd moest men in principe wel gepromoveerd zijn om benoembaar te zijn, maar uitzonderingen kwamen voor. Er werden ook wel doctorandi benoemd, als bleek dat die over uitzonderlijke kwaliteiten beschikten. Ook kon men benoemd worden voor een vakgebied zonder dat men daarin was afgestudeerd. Zo kon de historicus P. de Meijer benoemd worden tot hoogleraar in de Italiaanse taal- en letterkunde omdat hij zich daarin op uitzonderlijke wijze bekwaamd had. Zelfs waren er

enkele voorbeelden van een benoeming zonder dat de persoon in kwestie een academische graad had behaald, o.a. L. van Vuuren, in de periode 1927-1945 hoogleraar sociale geografie in Utrecht. Een autodidact was dus niet bij voorbaat van het hoogleraarschap uitgesloten. Wat telde was uiteindelijk de geschiktheid. Wie benoemd werd tot hoogleraar moest bekend staan als een erudiet persoon die in staat werd geacht het onderwijs op een bepaald vakgebied op hoog niveau te verzorgen; en liefst ook nog gepromoveerd zijn. Het was niet per se nodig dat men ook een langere of kortere lijst van publicaties kon overleggen, erop kon wijzen dat men zijn sporen op onderzoekgebied had verdiend of al betrokken was geweest bij promotiebegeleiding. Bij sommige vakgebieden waren verschillende hoogleraren afkomstig uit het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs (v.h.m.o). Dat leverde natuurlijk geen medici, maar daar werkten wel heel gekwalificeerde leraren biologie, geschiedenis, aardrijkskunde of klassieke talen, om maar enkele voorbeelden te noemen. En nog wat concreter: mijn leraar aardrijkskunde en geschiedenis van de middelbare school, Dr. R.H.A. Cools, werd in 1958 hoogleraar sociale geografie in Nijmegen en toen ik daar in 1965 als medewerker begon ontmoette ik er Dr. L.M van Nieuwenhoven S.J. als hoogleraar biologie, die ik van de middelbare school kende als leraar biologie en directeur van de HBS.

Benoemingen vonden indertijd niet plaats op basis van een open procedure. Er werd dus niet per advertentie naar geschikte kandidaten voor een hoogleraarspost gezocht. De facultaire benoemingscommissies, meestal bestaande uit slechts drie personen, overzagen de ‘markt’ vaak zodanig dat zij wel een lijstje van potentiële kandidaten konden opstellen. Zo nodig polsten zij ook vakgenoten bij andere universiteiten om zich te laten attenderen op gekwalificeerde personen. De wetenschappelijke werelden van Nederland waren indertijd vrij overzichtelijk. In het buitenland werd alleen geworven als dat nodig was, bijvoorbeeld als men graag een ‘native speaker’ voor een bepaald taalgebied wilde aanstellen.

In de akte van benoeming tot hoogleraar (ook in de mijne) stond slechts ‘benoemd tot het geven van onderwijs in’. Over onderzoek, promotiebegeleiding, het verrichten van bestuurlijke taken in het universitaire circuit werd niet gesproken, al werd er wel van uitgegaan dat de te benoemen persoon ook dat zou doen. Ook elke instructie omtrent de inrichting van het te geven onderwijs ontbrak. Een hoogleraar was volledig vrij om zijn onderwijs geheel naar eigen inzichten in te richten. Over werktijden werd niet gerept. Prikklommen waren er niet. Wie het liefst overdag werkte had even veel recht om dat te doen als degene die het liefst ook nog in de avonden aan de slag ging, teneinde overdag even tijd te hebben voor golfen, tennissen of een andere activiteit. Alleen als je het onderwijs verwaarloosde liep je het risico

ter verantwoording te worden geroepen. Dat overkwam in elk geval schrijver W.F. Hermans toen hij nog lector fysische geografie in Groningen was.

Niet iedereen die tot hoogleraar werd benoemd had voldoende onderwijservaring. Degenen die uit het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs kwamen waren ervaren docenten, maar met iemand die voor zijn benoeming op het Centraal Bureau voor de Statistiek (zoals De Vooy) of in het archiefwezen had gewerkt was dat niet het geval. Om in het v.h.m.o les te mogen geven moest je een lesbevoegdheid hebben behaald door colleges algemene didaktiek en vakdidaktiek te volgen en gedurende een aantal uren te hospiteren bij een ervaren leerkracht. Zoiets gold niet voor de hoogleraar die nog nooit een college had gegeven. Dat hij of zij alsnog didaktiekcolleges ging volgen, de kunst eens ging afkijken bij een collega-hoogleraar en onder diens toezicht wat proefcolleges ging geven was ondenkbaar. Hij of zij moest maar gewoon met onderwijsgeven beginnen; de ervaring kwam dan wel.

Lang niet elke hoogleraar was of werd een goede docent. Ik herinner me uit mijn eigen studententijd dat de meeste colleges weinig boeiend en inspirerend waren, soms zelfs uitgesproken saai, die van een enkele docent uitgezonderd. Zo'n uitzondering was bijvoorbeeld Prof. dr. J.H. Thiel, hoogleraar Oude Geschiedenis in Utrecht. Van sommige colleges maakte hij een compleet theater. Maar tijdens de colleges van zijn collega's viel er weinig te lachen.

Sommige hoogleraren, zoals mijn Nijmeegse collega J.J.C. Piket, fysisch geograaf en cartograaf, richtten zich vooral op het geven van onderwijs in de vorm van hoorcolleges, werkcolleges, referaatzittingen, excursies en veldonderzoek. Dat waren de geboren docenten, die genoten van het contact met de studenten en bij hun afscheid van de universiteit constateerden dat ze dat contact helaas zouden gaan missen. Andere hoogleraren gaven ook wel onderwijs, maar staken hun energie vooral in onderzoek en in het publiceren daarover. En weer anderen (zoals mijn Nijmeegse collega Kouwe) voelden zich vooral aangetrokken tot bestuurlijk werk, werden bij voorbeeld faculteitsvoorzitter en/of lid van diverse universitaire (al dan niet landelijke) commissies. Het onderwijs namen ze ‘op de koop toe’ en van veel onderzoek en publiceren was geen sprake. Er was in feite een vergaande ‘academische vrijheid’ en iedereen legde daarbij naar eigen inzichten en voorkeuren zijn accenten.

Zo was ook de ene hoogleraar actiever in het bevorderen van promoties dan de ander. Er waren er die afgestudeerden aanmoedigden om te promoveren of die direct positief reageerden als een afgestudeerde liet weten promotieplannen te hebben of zelfs al een heel eind gevorderd te zijn met een manuscript. Andere hoogleraren waren daarentegen veel passiever en konden dat ook ‘ongestraft’ zijn, want er was geen enkele verplichting tot het afleveren van een bepaald aantal promovendi binnen een bepaalde termijn.

Ook op het vlak van onderzoek waren er verschillen. Degenen die zich daar sterk of zelfs het meest toevoelden aangetrokken hadden voor hun benoeming daar vaak al blijk van gegeven en eindigen hun wetenschappelijke loopbaan aan de universiteit veelal met een indrukwekkende lijst van publicaties. Maar er waren aan alle universiteiten ook hoogleraren die na hun oratie nauwelijks meer iets produceerden als onderzoeker en publicist en bij hun emeritaat heengingen met achterlating van een 'Gesammeltes Schweigen'. Ze waren tijdens hun loopbaan niet daarop aangesproken door een faculteitsvoorzitter of rector magnificus. Er was immers geen wettelijke verplichting tot onderzoek en publicatie, hoogstens een gentlemen's agreement.

Er werd in de jaren vijftig en zestig vooral in het Nederlands gepubliceerd. Er was geen traditie van zo veel mogelijk publiceren in een internationaal toegankelijke taal, bepaalde disciplines (medische?) misschien uitgezonderd, en in elk geval geen verplichting. Maar degenen, die van mening waren dat een artikel of boek alleen nut had als het in een buitenlandse taal verscheen, probeerden dat natuurlijk wel te realiseren.

Er was ook geen enkele richtlijn over onderwerpen of problematieken waarover gepubliceerd moest worden; onderzoeksprogramma's bestonden niet. Iedereen publiceerde over zaken die hem of haar zinvol leken of bijzonder boeiden. Sommigen wisten hun hobbyïsme niet te overstijgen, maar er was niemand die daar aanstoot aan nam.